

Gospodarka
edukacji
i zarząd edukacjiЕкономіка освіти
та управління
освітою

УДК: 331.56

Leandra Korczak

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE SKUTKI BEZROBOCIA

W artykule poddano wszechstronnej analizie opinie naukowców z różnych dziedzin wiedzy (ekonomii, socjologii, psychologii, prawa, politologii) na temat problemu bezrobocia; zaznaczono główne przyczyny bezrobocia, wśród których wymienić należy czynniki oddziałujące na stan zdrowia człowieka, czynniki socjalne oraz osobowościowe; scharakteryzowano formy walki z bezrobociem oraz formy pomocy społecznej dla bezrobotnych.

Słowa kluczowe: bezrobocie, formy walki z bezrobociem, pomoc społeczna dla bezrobotnych.

У статті проаналізовано погляди науковців з різних галузей знань (економіки, соціології, психології, права, політології) щодо проблеми безробіття; висвітлено основні причини безробіття, серед яких: чинники, пов'язані зі станом здоров'я, соціальні та особистісні чинники; охарактеризовано форми боротьби з безробіттям та форми соціальної допомоги безробітним.

Ключові слова: безробіття, форми боротьби з безробіттям, соціальна допомога безробітним.

The views of the scientists from the different fields of knowledge (economy, sociology, psychology, law, political science) on the problem of the unemployment are analyzed in the article; the main reasons of the unemployment among which are the factors that are connected with the state of health, the social and personality factors are defined; the forms of the struggle against the unemployment and the forms of the social assistance to unemployment are characterized.

Key words: unemployment, the forms of the struggle against the unemployment, the forms of the social assistance to unemployment.

1. Pojęcie bezrobocia

Bezrobocie, czyli stan w którym „większa lub mniejsza liczba osób zdolnych do pracy i jej poszukujących nie znajduje zatrudnienia” (S. Kawula, 2002, s. 37) stało się jednym z dominujących problemów ubiegłego stulecia i początków XXI wieku. Wiąże się ono ściśle z szybkim rozwojem techniki, komputeryzacją życia a przede wszystkim ze zmianami zachodzącymi w gospodarce światowej. Czynniki te skazują duże rzesze ludności na „przymusowe pozostawanie w bezczynności zawodowej z powodu braku możliwości znalezienia w ustalonym prawnie czasie, pracy odpowia-

dającej ich kwalifikacjom i predyspozycjom zawodowym” (E. Żak-Rosiak, 1996, s. 7).

Pojęcie bezrobocie jako wymuszonego braku aktywności zawodowej wprowadził w ostatniej dekadzie XIX wieku angielski ekonomista J. A. Hobson. Jednak jako zjawisko jawne, mające szeroki zasięg ekonomiczny i społeczny pojawiło się ono w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku osiągając apogeum w trakcie wielkiego kryzysu gospodarczego, który sprawił, że 25% ogółu zasobów siły roboczej pozostawało bez pracy (E. Kwiatkowski, 2005, s. 7).

Lawinowy przyrost w ostatnim dwudziestolecu populacji osób pozbawionych możliwości

zatrudnienia sprawił, że zjawisko bezrobocia stało się palącym problemem nie tylko ekonomicznym, ale również społecznym, moralnym, a nawet politycznym.

Tę opinię podziela M. Szylo-Skoczny (2004) wskazując na konieczność rozpatrywania bezrobocia w różnych ujęciach, ze szczególnym uwzględnieniem:

- ekonomii – dla której bierność zawodowa to czynnik wywołujący znaczną utratę siły nabywczej ludności, marnotrawienie zasobów pracy ludzkiej, spadek budżetu państwa przy jednoczesnym wzroście nakładów na świadczenia społeczne;
- socjologii – nauki analizującej konsekwencje bezrobocia dla wzajemnych relacji i postaw różnych grup społecznych, badającej zmiany zachodzące w rodzinach osób pozostających bez pracy a także stosunek społeczeństwa do problemu bezrobocia i środowisk nim dotkniętych;
- psychologii – zajmującej się problemami emocjonalnymi osób pozostających bez pracy i ich najbliższych;
- prawa – które, powinno służyć zapewnieniu przepisów jurystycznych ograniczających skalę i negatywne skutki bezrobocia;
- politologii – badającej wpływ bezrobocia na sprawowanie władzy i możliwość utrzymania wewnętrznego spokoju w państwie.

Duże zróżnicowanie nauk zajmujących się kwestią bezrobocia sugeruje odmienne spojrzenia na ten problem specjalistów z różnych dziedzin.

W opinii ekonomistów bezrobocie kontrolowane, utrzymywane w rozsądnych granicach może pozytywnie wpływać na stosunek ludzi do wykonywanej pracy, przyczyniać się do racjonalizacji wykształcenia i zatrudnienia, a także przyspieszać proces restrukturyzacji niektórych dziedzin gospodarki.

Dobre strony bezrobocia zauważa również E. Kwiatkowski (2005). Jego zdaniem wzrost konkurencyjności na rynku pracy ma swoje plusy, ponieważ wymusza na pracownikach większą rzetelność i dyscyplinę, szacunek dla wykonywanego zawodu czy chęć podnoszenia kwalifikacji, co niewątpliwie poprawia sprawności gospodarowania w wymiarze mikroekonomicznym.

Oceniając bezrobocie w skali makroekonomicznej postrzega je jako zjawisko negatywne, źle wpływające na koniunkturę gospodarczą, powo-

dujące niedostateczne wykorzystanie możliwości wytwórczych, spadek produkcji, ubytek finansów publicznych, ograniczenie możliwości nabywczych ludności, migrację młodych, często świetnie wykształconych fachowców za granicę.

Dla przedstawicieli nauk humanistycznych bezrobocie to przede wszystkim kwestia społeczna, równorzędna z ubóstwem, bezdomnością, przemocą czy alkoholizmem. W ich opinii brak pracy narusza godność osobistą człowieka, utrudnia zaspokojenie podstawowych potrzeb, powoduje destabilizację i poczucie zagrożenia, często wiąże się z niemożnością samodzielnego uporania się z problemem, może nawet powodować zagrożeni zdrowia lub życia jednostek.

M. Szylo-Skoczny (2004) również uważa, że bezrobocie jednostek należy uznać za problem ogólnospołeczny gdyż obejmuje swym zasięgiem duże grupy ludności uniemożliwiając im zaspokojenia potrzeby pracy i samorealizacji, co powoduje deprecjację finansową i społeczną. Przymusowa bierność zawodowa jest postrzegana przez ogół jako zjawisko negatywne i uciążliwe, przyczyniające się do napięć i konfliktów, a jego rozwiązanie wymaga pomocy prawnej, ekonomicznej i organizacyjnej ze strony państwa.

Dodatkowym aspektem skłaniającym do analizowania problemu bezrobocia jako trudnej kwestii społecznej są zjawiska z nim współwystępujące, takie jak: nasilenie problemów rodzinnych, utrwalanie patologii, brak wsparcia zarówno finansowego jak i emocjonalnego, zmiana kręgów społecznych, w których jednostka dotychczas funkcjonowała, zaburzenia psychosomatyczne itp. Tym samym konsekwencje bezrobocia odczuwają nie tylko osoby pozbawione zatrudnienia i ich najbliżsi, ale również całe społeczeństwo.

Szczególnie niepokojący jest fakt, że im dłużej człowiek pozostaje bez pracy tym mniejsze ma szanse powrotu do zatrudnienia. Przyczyną tego jest między innymi dezaktualizacja jego kwalifikacji zawodowych, negatywne nawyki spowodowane biernością zawodową jak również stereotypowa ocena osób przewlekłe bezrobotnych postrzeganych przez potencjalnych pracodawców jako niezaradne, nieodpowiedzialne czy leniwe.

Przedłużające się bezrobocie skutkuje nie tylko trudnościami w powrocie na rynek pracy, prowadzi również do dehumanizacji i depersonalizacji osób dotkniętych brakiem zatrudnienia.

2. Przyczyny bezrobocia

Bezrobocie – zjawisko masowe w naszych czasach, dotyka nie tylko kraje przechodzące transformację ustrojową. Jego skutki odczuwają również państwa wysoko rozwinięte takie jak np. Niemcy czy Holandia. Zdając sobie sprawę ze skali tego problemu w wymiarze europejskim, a nawet ogólnosiwiatowym należy zastanowić się jakie przyczyny, zarówno ogólne jak i jednostkowe powodujące bierność zawodową tak dużej części populacji osób w wieku produkcyjnym.

W sferze globalnej głównymi czynnikami wskazywanym przez znawców przedmiotu są: recesja gospodarcza, związany z rewolucją techniczną proces zastępowania pracy ludzi pracą maszyn i komputerów, urynkowanie gospodarki w krajach postsocjalistycznych, zmiany w polityce zatrudnienia, ograniczenie wpływu państwa na rynek pracy, przeobrażenia w relacjach między pracodawcami, a pracownikami itp.

Jedną z wielu przyczyn bezrobocia jest niedostosowanie programów i rodzaju kształcenia do wymogów rynku pracy. Wiele polskich uczelni (zwłaszcza komercyjnych) otwiera dodatkowe wydziały na szczególnie „modnych” kierunkach studiów, mimo iż z góry wiadomo, że ich absolwenci pozostaną bez zatrudnienia.

Przyczyny beczynności zawodowej w odniesieniu do jednostek powodują nie tylko warunki zewnętrzne, ale również indywidualne cechy i predyspozycje osób tracących pracę. Wśród nich wymienić można:

- czynniki zdrowotne – uniemożliwiające lub w znacznym stopniu ograniczające zdolność do wykonywania dotychczasowego zawodu;
- czynniki społeczne – takie jak przygotowanie zawodowe, wiek, płeć, miejsce zamieszkania, pochodzenie społeczne itp. wpływające na pozycję bezrobotnego na rynku pracy;
- czynniki osobowościowe – czyli: umiejętność radzenia sobie w trudnej sytuacji, styl życia, gotowość do podejmowania nowych wyzwań itp.

Wtórny dla czynników społecznych i osobowościowych powodem pozostawania bez zatrudnienia jest mała mobilność osób bezrobotnych. Chodzi tu o brak gotowości do opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania jak również o niechęć do zmiany zawodu, podnoszenia swoich kwalifikacji czy przejścia do innego zakładu pracy.

Często na bezrobocie wpływ mają „bariery wynikające z uwarunkowań środowiskowych i kulturowych” ograniczające możliwości zatrudnienia. Część bezrobotnych mając szanse na podjęcie pracy jest nadal bierna zawodowo, ponieważ nie akceptuje oferowanych im poborów czy warunków zatrudnienia.

Badania wskazują na konieczność rzetelnego i dogłębnego analizowania czynników powodujących tak dużą bierność zawodową wśród osób w wieku produkcyjnym. Trafna diagnoza tego zjawiska może pomóc wskazać kierunki i cele działań polityki społecznej na rzecz poprawy sytuacji ludzi dotkniętych brakiem pracy.

3. Formy przeciwdziałania bezrobociu

Aktywny udział państwa w rozwiązywaniu problemów bezrobocia gwarantuje ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 2004r. (Dz. U. Nr 99 poz. 1001 z 2004 roku), która nakłada na państwo obowiązek działań na rzecz „promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej”. Działania te są realizowane przy wykorzystaniu instytucji rynku pracy, których celem jest:

1. pełne i produktywne zatrudnienie;
2. rozwój zasobów ludzkich;
3. osiągnięcie wysokiej jakości pracy;
4. wzmacnianie integracji oraz solidarności społecznej (tamże).

Zadania te są realizowane w oparciu o Krajowy Plan Działania na Rzecz Zatrudnienia uchwalony przez Radę Ministrów zgodnie z zasadami określonymi w Europejskiej Strategii Zatrudnienia. Organami wspierającymi te działania są samorządy gmin, powiatów, województw i partnerzy społeczni, a także rządowe i samorządowe organy zatrudnienia.

Najczęściej praktykowanymi formami przeciwdziałania bezrobociu są:

- publiczne programy zatrudnienia;
- subsydiowanie zatrudnienia przedsiębiorstwom które rezygnują z redukcji etatów lub tworzą nowe;
- pożyczki dla przedsiębiorców tworzących nowe miejsca pracy lub dla bezrobotnych w celu podjęcia samozatrudnienia;
- szkolenia zawodowe;
- usługi pośrednictwa pracy;
- prace sezonowe i interwencyjne.

Zadania te na mocy ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy są realizowane głównie poprzez Urzędy Pracy, które oferują zarówno pasywne, łagodzące skutki bezrobocia formy pomocy takie jak zasiłki czy ubezpieczenia zdrowotne, zajmując się jednocześnie szeroko pojętą aktywizacją zawodową osób biernych zawodowo.

Oferta Urzędów Pracy obejmuje wszystkich bezrobotnych niezależnie od płci, wieku czy posiadanych kwalifikacji, uwzględnia również potrzeby osób poszukujących zatrudnienia, zagrożonych utratą pracy, niepełnosprawnych. W sferze jej zainteresowań pozostają także pracodawcy.

Głównym – z punktu widzenia bezrobotnych – zadaniem Urzędów Pracy jest wypłata zasiłków. Na drugim miejscu pozostaje pośrednictwo pracy, **czyli** „udzielanie bezrobotnym i innym osobom poszukującym pracy pomocy w uzyskaniu odpowiedniego zatrudnienia oraz pracodawcom w uzyskaniu pracowników o poszukiwanych kwalifikacjach”.

Powiatowe Urzędy Pracy i centra informacji zawodowej Wojewódzkich Urzędów Pracy zajmują się także doradztwem zawodowym, które ma na celu „udzielanie klientom pomocy w osiągnięciu możliwie najlepszego poziomu dostosowania zawodowego z punktu widzenia społecznego, ekonomicznego i profesjonalnego”. Zadaniem doradców jest wskazanie bezrobotnym ich predyspozycji zawodowych, możliwości zdobycia potrzebnych kwalifikacji, wybranie drogi własnej kariery, rozeznanie wymogów rynku pracy. Poradnictwo służy zarówno osobom indywidualnym jak i większym grupom bezrobotnych, którzy chcą wiedzieć co i w jaki sposób powinni zmienić w swoim życiu zawodowym przy wykorzystaniu dostępnych im środków.

Wymogi obecnego rynku zatrudnienia zmuszają wielu bezrobotnych do zmiany dotychczasowego zawodu, zdobycia nowych lub pogłębienia już posiadanych kwalifikacji a także nabycia umiejętności poszukiwania pracy. Służą temu kursy i szkolenia inicjowane i finansowane przez Urzędy Pracy i przeznaczone dla osób w nich zarejestrowanych lub będących w okresie wypowiedzenia pracy z winy pracodawcy.

Innymi formami walki z bezrobociem przewidzianymi w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, a realizowanymi przez Urzędy Pracy w miarę posiadanych środków są:

- dotacje do staży absolwenckich, które mają zapewnić osobom w wieku do 25 – 27 roku życia kończącym szkoły średnie bądź studia możliwość zdobycia praktycznych umiejętności zawodowych mimo braku stosunku pracy;
- stypendia przyznawane w czasie odbywania przygotowania zawodowego w miejscu pracy lub w okresie odbywania szkolenia, stażu u pracodawcy oraz w okresie nauki w szkole ponadpodstawowej, ponadgimnazjalnej albo w szkole wyższej, do której uczęszcza w systemie wieczorowym lub zaocznym;
- pożyczki i dopłaty dla pracodawców na tworzenie nowych miejsc pracy;
- pożyczki dla bezrobotnych w celu otwierania własnej działalności gospodarczej;
- finansowanie robót publicznych czyli prac organizowanych przez administrację rządową, samorządy terytorialne lub instytucje użytku publicznego, trwających nie krócej niż 6 i nie dłużej niż 12 miesięcy;
- finansowanie prac interwencyjnych pozwalających w wyniku porozumienia urzędu pracy z pracodawcą na zatrudnienie bezrobotnych na okres od 6 do roku. (Dz. U. Nr 99 poz. 1001 z 2004r.).

Oferty te są kierowane przede wszystkim do osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji = długotrwale bezrobotnych, wychowujących dzieci w rodzinach niepełnych, czy pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym z innymi bezrobotnymi.

Wielu badaczy tego problemu wskazuje, że udział w robotach publicznych i pracach interwencyjnych daje osobom zatrudnianym nie tylko szansę poprawę sytuacji finansowej, ale również umożliwia nabycie nowych kwalifikacji, zmianę otoczenia, podniesienie własnej samooceny. Nie bez znaczenie jest również fakt, że nawet kilkumiesięczny powrót na rynek pracy zwiększa prawdopodobieństwo ponownego zatrudnienia. Z kolei staże absolwenckie umożliwiają młodym ludziom nabycie doświadczenia zawodowego wymaganego przez potencjalnych pracodawców.

Wśród instytucji działających na rzecz aktywizacji osób bezrobotnych należy wymienić niezależne od Urzędów Pracy:

- akademickie biura karier – prowadzone przez wyższe uczelnie lub organizacje studenckie działają, na rzecz aktywizacji zawodowej studentów i absolwentów;

- agencje zatrudnienia prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego, szkoły wyższe, stowarzyszenia, fundacje, organizacje społeczne i zawodowe itp. służące pośrednictwu pracy zarówno na terenie Polski jak i zagranicą;
- komercyjne biura pośrednictwa pracy prowadzące odpłatne doradztwo personalne, działające głównie na potrzeby pracodawców.

Szansą na rzecz wychodzenia z bezrobocia są również targi pracy czyli trwające dzień lub dwa spotkania przedstawicieli różnych resortów z potencjalnymi pracownikami. Swoista odmiana targów pracy to giełdy pracy, które skupiają na ogół pracowników i pracodawców określonej branży.

Wśród wielu metod przeciwdziałania bezrobociu proponuje się także wykorzystanie „niestandardowych form zatrudnienia” czyli pracę w niepełnym wymiarze godzin lub w warunkach domowych, za pośrednictwem telefonu czy Internetu, co pozwoliłoby na większą elastyczność pracowników, ich lepsze dostosowanie do wymogów rynku pracy, a także przywrócenie do zatrudnienia kobiet, które z powodu opieki nad małoletnimi dziećmi pozostają bierne zawodowo.

Inną formą wychodzenia z bezczynności zawodowej wskazywaną przez M. Szyłko-Skoczny jest wolontariat, który mimo iż nie przynosi dochodów daje możliwość zdobycia nowych umiejętności i poszerzenia kręgu znajomych, co w wielu przypadkach sprzyja uzyskaniu zatrudnienia. **Szansą dla niewykwalifikowanych młodych ludzi wchodzących na rynek pracy są Ochotnicze Hufce Pracy realizujące ogólnopolski system wspierania młodzieży w zakresie edukacji, wychowania i aktywności zawodowej.**

Pewnym panaceum na polskie bezrobocie są również zagraniczne wyjazdy do prac sezonowych, na staże zawodowe lub w ramach eksportu usług. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i otwarciem tamtejszych rynków pracy dla polskich robotników daje w tym względzie wiele możliwości. Zwłaszcza, że od kwietnia 2004 r. poprzez krajowe Urzędy Pracy świadczone są usługi EU-RES – Europejskich Służb Zatrudnienia polegające na informacji, doradztwie i wspomaganiu osób poszukujących pracy na terenach przygranicznych jak i w krajach Unii Europejskiej, Islandii, Norwegii i Szwajcarii.

Nie bez znaczenia pozostaje również napływ unijnych funduszy umożliwiających podjęcie działań przewidzianych Europejską Strategią Za-

trudnienia takich jak: poprawa zatrudnialności, rozbudzenie potencjału osobowości, wspieranie rozwoju jakości zasobów ludzkich oraz uspołecznienie i uelastycznienie stosunków pracy.

Mówiąc o formach zapobiegania bezrobociu nie można pominąć problemu osób niepełnosprawnych, dla których praca jest dużą szansą nie tylko na poprawę sytuacji finansowej ale także na integrację społeczną i rehabilitację.

Osoby niepełnosprawne na równi z innymi bezrobotnymi mogą za pośrednictwem Urzędów Pracy szukać zatrudnienia i ubiegać się o pożyczki na podjęcie własnej działalności gospodarczej. Mogą także korzystać z pożyczek Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, który subsyduje również miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych, udziela poradnictwa zawodowego, organizuje szkolenia, opracowuje i wdraża programy służące aktywizacji zawodowej inwalidów.

Omawiając sposoby przeciwdziałania bezrobociu należy wspomnieć o konieczności zmian w polityce oświatowej państwa, która powinna gwarantować wszystkim grupom społecznym jednakowe szanse kształcenia i stwarzać dostęp do dobrej, nowoczesnej edukacji.

Oprócz zmian w systemie kształcenia wskazane jest także podjęcie działań na rzecz stworzenia spójnych, kompleksowych i nowoczesnych ram prawnych bez których polityka społeczna nie ma szans na rozwiązanie problemu bezrobocia.

4. Bezrobocie jako czynnik dezorganizacji życia społecznego i rodzinnego

Masowe bezrobocie zaliczane jest przez wielu badaczy do „kwestii społecznych”, ponieważ kumuluje niepożądane cechy sytuacji finansowej, rodzinnej, społecznej a nawet politycznej znacznej części populacji.

Jednostki jak i całe społeczeństwo odbiera ten stan jako nieprawidłowy, wywołujący napięcia i konflikty, działający destrukcyjnie na rozwój państwa.

Do społecznych skutków bezrobocia zalicza się:

1. spadek standardu życia;
2. zagrożenie egzystencji;
3. zmiany w sferze psychicznej jednostki;
4. negatywny wpływ na życie rodzinne;
5. szkody moralne i etyczne;
6. wzrost patologii społecznych;
7. nasilanie niepokojów społecznych.

Długotrwałe bezrobocie powoduje pogorszenie stosunków z dalszą rodziną, znajomymi i sąsiadami, zmiany w gospodarowaniu „czasem wolnym”, ograniczenie dostępu do dóbr kulturowych i edukacji.

Brak pracy powoduje szybkie pogarszanie sytuacji finansowej jednostek i ich rodzin. Obserwuje się zjawisko powstawania „nowej biedy” wśród rodzin, które przed utratą pracy żyły w skromnych warunkach, jednak nie popadały w ubóstwo, do którego przyczyniło się bezrobocie.

Z badań przeprowadzonych przez S. Kawulę (2002) wynika, że *„obecność w gospodarstwie domowym osoby bezrobotnej zwiększa zagrożenie ubóstwem relatywnym – około trzykrotnie, ubóstwem skrajnym około czterokrotnie. W przypadku bezrobotnych rodziców także ich dzieci popadają w tzw. „spirale upadku” i dziedziczenie biedy”*.

Przyczyną tego „dziedzictwa” jest przede wszystkim konieczność większego skupienia się na pozyskiwaniu środków niezbędnych do utrzymania rodziny przy ograniczeniu działań na rzecz zaspokojenia społecznych potrzeb jej członków. W budżecie domowym bezrobotnych brakuje zazwyczaj funduszy na kulturę, rekreację, a często nawet kształcenie potomstwa co stawia ich dzieci na gorszej pozycji w stosunku do rówieśników, których rodzice pracują.

B. Krzesińska-Żach (2006) zwraca uwagę na zagrożenia, jakie stwarza długotrwałe bezrobocie prowadzące do depriwacji życia jednostek. Ludzie młodzi z powodu przedłużającej się bezczynności zawodowej mają opóźniony start w dorosłe życie. Pozostają przez wiele lat na utrzymaniu rodziców odwołując decyzję o założeniu własnej rodziny, ponieważ przyszłości budzi w nich lęk i frustrację. Zdaniem autorki u wielu młodych bezrobotnych następuje zahamowanie rozwoju osobowości, spadek aspiracji edukacyjnych, wchodzenie w konflikty z prawem.

Bezrobotni absolwenci wśród dominujących problemów wymieniają:

- brak możliwości poprawy warunków mieszkaniowych i założenia rodziny;
- konieczność rezygnacji z dóbr trwałego użytku i uczestnictwa w życiu kulturalnym;
- konieczność opuszczenia stałego miejsca zamieszkania w poszukiwaniu pracy.

Bezrobocie młodzieży jest niebezpieczne także w wymiarze ogólnospołecznym, a nawet politycznym, ponieważ młodzi, niedoświadczeni, sfrustro-

wani ludzie, łatwiej poddają się populistycznej i demagogicznej indoktrynacji.

Dla osób w średnim wieku i starszych dominującym problemem staje się świadomość, że dla uzyskania emerytury przez określona ilość lat należy gromadzić „środki emerytalne” co w okresie bezrobocia staje się bardzo trudne, czy wręcz niemożliwe.

Innym ważnym społecznym aspektem masowego bezrobocia jest relatywnie gorsza pozycja pracowników wobec pracodawców, a co za tym idzie ograniczanie ich przywilejów i praw. Sytuacja ta zmusza osoby podejmujące zatrudnienie do przyjmowania pracy na niekorzystnych w ich odczuciu warunkach, często poniżej własnych kwalifikacji czy za zbyt niską płacę.

Bezrobocie jako stan permanentnej zależności ekonomicznej i psychicznej od innych pozbawia życiowej „samosterowności”. Wpływa przez to na zmianę systemu wartości, ocenę samego siebie i swojego dotychczasowego życia, relacje z innymi ludźmi, sposób spędzania czasu itd..

Bezrobocie, tak jak każda „sytuacja kryzysowa” zmusza ludzi do weryfikowania dotychczasowych postaw życiowych, zmierzenia się z nowymi wyzwaniem, przejęcia na siebie większej odpowiedzialności za los swój i swoich bliskich. Mimo, iż ogół bezrobotnych bardzo źle przyjmuje fakt utraty pracy, różnią się oni między sobą stosunkiem do zaistniałej sytuacji i reakcją na bezczynność zawodową.

B. Krzesińska-Żach (2006) wyróżnia dwie zasadnicze postawy wobec przymusowego braku zatrudnienia:

- pierwszą postawę cechują działania konstruktywne. Bezrobotni aktywnie starają się poprawić swą sytuację poprzez nabywanie nowych umiejętności, czynne poszukiwanie pracy, gotowość do zmiany zawodu itp.;
- drugą postawę charakteryzują zachowania negatywne, na które mogą się składać między innymi: roszczeniowość, agresja, bierność, poczucie winy, reakcje obronne, sięganie po używki dla rozładowania stresu (tamże, s. 30).

Wybór zachowań w „sytuacji kryzysowej” w dużej mierze zależy od charakteru bezrobotnego, jego temperamentu, osobowości, nawyków, umiejętności radzenia sobie z problemami.

Postawy bezrobotnych wobec problemu braku zatrudnienia odgrywają dużą rolę w wychodzeniu z impasu zawodowego. Ważnymi cechami sprzyjającymi znalezieniu pracy – zarówno w opi-

nii pracowników jak i pracodawców – są przede wszystkim: rzetelność, zaangażowanie w wykonywane działania, otwartość na zmiany, kultura osobista, zdecydowanie, optymizm i kompetencje.

Postawy negatywne i sceptyczne znacznie utrudniają znalezienie pracy. Przekonanie o własnej bezsilności, uznanie, że: „to wszystko mnie przerasta”, tak samo jak reakcje roszczeniowe powodują piętrzenie problemów, próby manipulacji otoczeniem.

Bezrobotni nie widzą perspektywy zmiany własnej sytuacji, czują się zwolnieni z odpowiedzialności za brak pracy, w konsekwencji nie podejmują żadnego działania. Ich bierność nie sprzyja wyjściu z bezrobocia, ale chroni przed dodatkowymi kosztami psychologicznymi, takimi jak obniżenie nastroju i samooceny”.

Z kolei B. Krzesińska-Żach (2006) wskazuje na bezrobocie jako czynnik powstawania syndromu zależności i utrwalania postawy wyuczonej bezradności, w wyniku której, osoby pozbawione pracy zamiast podejmować starania o samodzielną poprawę swej sytuacji całkowicie zdają się na pomoc państwa i organizacji pozarządowych. Skutkiem tego zdecydowana większość bezrobotnych po wyczerpaniu prawa do zasiłku z urzędu pracy zostaje automatycznie przesunięta do Ośrodków Pomocy Społecznej gdzie nadal korzysta ze wsparcia finansowego.

Bezrobotni, jak wskazują badania, po pierwszym szoku spowodowanym utratą pracy i wchodzeniem w sytuację bycia bezrobotnym zaczynają adaptować się do roli stałego klienta pomocy społecznej zamiast intensyfikować działania na rzecz pozyskania zatrudnienia.

Na pozytywny aspekt bezrobocia zwraca uwagę M. Szyłko-Skoczny (2004) – uważa, że dla części osób brak pracy może stać się bodźcem stymulującym ich zaradność i samodzielność, mobilizującym do poszukiwania nowych rozwiązań, skłaniającym do większej odpowiedzialności za swój los. Takie opinie są jednak odosobnione. Większość znawców problemu jednoznacznie określa bezrobocie jako czynnik aktywujący postawy negatywne, często autodestrukcyjne, a nawet prowadzące do patologii.

5. Relacje rodzinne i środowiskowe osób bezrobotnych

Bezrobocie to czas trudnych doświadczeń powodujących wiele nieznanych dotychczas proble-

mów dotyczących zarówno samych bezrobotnych jak i ich bliskich.

Fakt pozostawania bez pracy, jednego z członków rodziny odbija się negatywnie na funkcjonowaniu całej rodziny, wpływa destrukcyjnie na pełnione przez nią funkcje (zwłaszcza ekonomiczne i opiekuńcze), ogranicza lub wręcz uniemożliwia realizację wcześniejszych planów życiowych. Jednym słowem zagraża bezpieczeństwu ekonomicznemu, socjalnemu i emocjonalnemu całej rodziny.

Fakt przymusowego pozostawania bez pracy modyfikuje relacje z innymi członkami rodziny, negatywnie wpływa na pozycję zajmowaną wśród bliskich i funkcjonowanie w rodzinie. Dotyka to szczególnie mężczyzn, na których niejako „zwyczajowo” spoczywa obowiązek utrzymania rodziny. Utrata zatrudnienia pozbawia ich możliwości realizacji tego zadania, co skutkuje spadkiem autorytetu i obniżeniem poczucia własnej wartości.

Bezrobocie sprzyja dezorganizacji rodzin powodując szereg zjawisk patologicznych takich jak alkoholizm, narkomania, przestępczość. Zaś osłabienie autorytetu „ojca-żywiciela rodzin” często przeradza się w demonstrowanie przez niego siły i władzy poprzez stosowanie przemocy wobec bliskich.

Długotrwałe bezrobocie wywołuje także szereg konfliktów na tle ekonomicznym. Trudności w zaspokojeniu podstawowych potrzeb nasilają wzajemne pretensje i nieporozumienia rodzinne. Frustracja bezrobotnych rodziców zakłóca procesy socjalizacyjne, edukacyjne i wychowawcze, co prowadzi nie tylko do konfliktów między małżonkami, ale również między rodzicami, a dziećmi, których potrzeby, kształtowane przez reklamy czy zamożniejszych rówieśników nie mogą być zaspokojone przez bezrobotnych dorosłych. Zanik wcześniej akceptowanych norm i wartości sprawia, że rodzina staje się mniej odporna na „zewnątrzne działania destrukcyjne”.

Skutki bezrobocia najdotkliwiej uderzają w rodziny wielodzietne i niepełne, powodując nie tylko ich ubożenie, ale również ograniczenie możliwości awansu społecznego potomstwa i skazywanie go na dziedziczenie bezrobocia i niskiego poziomu życia.

Pisząc o wpływie bezrobocia na sytuację rodzinną osób nim dotkniętych nie można pominąć faktu, że przymusowa bezczynność zawodowa w znacznym stopniu ogranicza liczbę zawiera-

nych małżeństw i opóźnia decyzję o posiadania potomstwa. Młodzi bezrobotni, nie mając własnych dochodów dłużej pozostają na utrzymaniu rodziców, którzy często sami są w trudnej sytuacji finansowej, co generuje dodatkowe frustracje i konflikty. Długotrwałe bezrobocie pogarsza nie tylko relacje z najbliższymi, ale wpływa również negatywnie na kontakty ze znajomymi, sąsiadami czy dalszą rodziną. Taki stan rzeczy wynika z kilku przyczyn. Po pierwsze otoczenie często odrzuca bezrobotnych nie chcąc angażować się w ich problemy emocjonalne i finansowe. Po drugie ludzie skazani na bezczynność zawodową dokonują swoistej samoizolacji preferując kontakty z osobami znajdującymi się w analogicznej sytuacji lub tymi, od których oczekują pomocy np. pracownikami Urzędów Pracy, organizacji pozarządowych czy Ośrodków Pomocy Społecznej. Z kolei bezrobotna młodzież często łączy się w grupy o charakterze subkulturowym, co niejako automatycznie wyklucza ją z dotychczasowego środowiska.

Brak pracy uniemożliwiając bezrobotnym realizację ich planów życiowych, ograniczając szanse na prawidłowe pełnienie ról rodzinnych i społecznych, utrudniając zaspakajanie podstawowych potrzeb odbija się negatywnie na stanie psychicznym i zdrowiu fizycznym osób pozbawionych pracy.

Przymusowa bezczynność powoduje: „*stan wewnętrznego napięcia, nadmierną koncentrację na sobie, brak strukturalizacji życia codziennego, poczucie izolacji i konflikty interpersonalne*”, co skutkuje nie tylko nerwicami i depresjami ale również szeregiem chorób somatycznych i wzrostem liczby samobójstw.

Można wyodrębnić trzy syndromy reakcji psychofizycznych na bezrobocie:

- „*syndrom braku perspektyw*” pojawia się wśród bezrobotnych do 24 roku życia. Cechuje go przekonanie o braku szans na realizację własnych planów życiowych, lęk przed przyszłością, brak wiary, że coś się zmieni na lepsze;
- „*syndrom degradacji społecznej*” dotyczy bezrobotnych między 25 a 50 rokiem życia. Pojawia się wówczas poczucie upokorzenia z powodu ubóstwa, spadku pozycji w rodzinie, niewydolności zawodowej. Pogłębia się świadomość osamotnienia i izolacji;
- „*syndromem bezradności*” jest charakterystyczny dla osób, które ukończyły 50 lat i straciły nadzieję na przełamanie impasu zawodowego.

Naturalnym efektem wyżej wymienionych zjawisk są psychosocjologiczne następstwa bezrobocia takie jak:

- spadek samooceny,
- symptomy depresji,
- kryzys tożsamości,
- świadomość pogarszania się sytuacji życiowej,
- poczucie mniejszej skuteczności radzenia sobie ze stresem.

M. Szyłko-Skoczny (2004) dodaje do listy psychosocjologicznych skutków bezrobocia zmianę relacji międzyludzkich, deprecjację wzorców zachowań i zmianę sposobu odbierania świata.

Jednocześnie z problemami natury psychicznej pojawia się złe samopoczucie fizyczne. Dolegliwości nasilają się wraz z przedłużaniem okresu pozostawania bez pracy. Bezrobotni skarżą się głównie na schorzenia kardiologiczne, bóle głowy, bezsenność, nadciśnienie. Wielu z nich traci chęć i motywację do życia. Wielu badaczy uważa bezrobocie za jeden z czynników powodujących wzrost śmiertelności wśród osób pozbawionych pracy.

Stres, bezradność, brak poczucia stabilizacji wywołane bezrobociem utrudniają podejmowanie racjonalnych decyzji, dlatego częstym „lekiem” na pojawiającą się apatię i zniechęcenie staje się alkohol czy narkotyki. To z kolei wpływa na pogorszenie stanu zdrowia, uniemożliwia skuteczne poszukiwanie pracy i prawidłowe funkcjonowanie w życiu codziennym.

6. Formy pomocy socjalnej dla osób bezrobotnych

Polityka społeczna nakłada na państwo obowiązek zagwarantowania bezpieczeństwa socjalnego osobom bezrobotnym i ich rodzinom poprzez zapewnienie im środków utrzymania, ograniczenie marginalizacji oraz pomoc w przypadku ryzyka socjalnego jakim jest choroba, macierzyństwo, niepełnosprawność czy problemy z prawem.

Do podstawowych świadczeń socjalnych na rzecz bezrobotnych zalicza się wypłacane przez Urzędy Pracy zasiłki, stypendia i pożyczki na otworzenie własnej działalności gospodarczej, jak również ubezpieczenia społeczne przysługujące zasiłkobiorcom i ubezpieczenia zdrowotne przysługujące wszystkim osobom posiadającym rejestrację w Urzędach i ich najbliższym. Jednakże trudna sytuacja na rynku pracy i krótki czas wypłacania zasiłków dla bezrobotnych sprawia, że większość osób pozbawionych zatrudnienia nieja-

ko automatycznie staje się beneficjentami pomocy społecznej, która pierwotnie miała jedynie wspomagać działania Urzędów Pracy.

Zgodnie z art. 2 ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 03 2004 r. zadaniem pomocy społecznej jest „*umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężania trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości*”. Z tego względu bezrobotni na równi z innymi osobami wymienionymi w art. 7 wyżej wymienionej ustawy mogą korzystać ze wsparcia Ośrodków Pomocy Społecznej (Dz. U. z 2004 r. Nr 64 poz. 593 z późniejszymi zmianami).

Z uwagi na specyfikę problemu do form pomocy, z których najczęściej korzystają osoby bezczynne zawodowo należą:

- świadczenia pieniężne – głównie zasiłki celowe i celowe specjalne przyznawane co kilka miesięcy na konkretne wydatki (np. leki, opłaty, wypoczynek letni dzieci itp.) oraz zasiłki okresowe przyznawane na dłuższy czas (na ogół od dwu do sześciu miesięcy) przeznaczane na zaspokojenie podstawowych potrzeb danej rodziny;
- świadczenia rzeczowe – takie jak talony obiadowe, gorące posiłki dla dzieci, odzież itp.;
- świadczenia niepieniężne – czyli udzielenie schronienia, poradnictwo prawne i psychologiczne, interwencja kryzysowa, szeroko pojęta praca.

Z punktu widzenia pomocy społecznej najważniejszą formą działania na rzecz bezrobotnych powinna być praca socjalna dająca zainteresowanym szansę na uniknięcie marginalizacji i prawidłowe funkcjonowanie ich rodzin a także wskazująca sposoby wyjścia z sytuacji kryzysowej, w jakiej się znaleźli, przy wykorzystaniu wszelkich dostępnych metod.

Pracownik socjalny powinien być dla osób biernych zawodowo konsultantem, inspiratorem i katalizatorem działań, w wyniku których, ujawni się ich własny potencjał, zasoby czy ukryte zdolności.

Praca socjalna ma stworzyć warunki ułatwiające bezrobotnym powrót do kontroli nad własnym życiem rodzinnym, zawodowym i społecznym. Pomoc finansowa i rzeczowa powinny być tylko jej uzupełnieniem i czynnikiem motywującym podopiecznych do aktywnego współdziałania w rozwiązywaniu własnych problemów i w konsekwencji podjęcia pracy.

Literatura

1. Auleytner J., Polityka społeczna, czyli ujarzmienie chaosu socjalnego, WSP TWP, Warszawa 2002
2. Auleytner J., O roztropną politykę społeczną, PTPS, Katowice 2002
3. Bjorkoe J. A., Pomoc do samopomocy, Kofedes Skoles Forlag, Kopenhaga i Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1997
4. Borkowska S. (red.), Polski rynek pracy wobec integracji europejskiej, IPiSS, Warszawa, 2003
5. Chrzanowska A., Gracz K., Uchodźcy w Polsce, Wydawca: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Warszawa 2007
6. Florek L. (red.), Prawo pracy a bezrobocie, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2003
7. Głabicka K. Wybrane elementy rynku pracy, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001
8. Kabaj M., Strategie i programy przeciwdziałania bezrobociu w UE i w Polsce, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2004
9. Kawula S., Pomocniczość i wsparcie, Oficyna Wydawnicza „Kastalia”, Olsztyn 2002
10. Kasprzak E., Sukcesy i porażki bezrobotnych na rynku pracy, Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań 2006.
11. Konstytucja RP, Warszawa 1997
12. Koral J., Etyczno-społeczne aspekty bezrobocia, AKCES, Warszawa 2004
13. Kryńska E., Dylematy polskiego rynku pracy, IPiSS, Warszawa 2001
14. Krzesińska-Żach B., Człowiek w sytuacji zagrożenia jako podmiot oddziaływań pracownika socjalnego, Trans Humana, Białystok 2006
15. Kurzynowski A. (red.), Polityka społeczna, SGH Warszawa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006
16. Kwiatkowski E., Bezrobocie – podstawy teoretyczne, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005
17. Mikulski J., Rehabilitacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych, w: Polityka społeczna, red. A. Kurzynowski, SGH Warszawa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006
18. Młonek K., Bezrobocie, w: Polityka społeczna, red. A. Kurzynowski, SGH Warszawa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006
19. Nowak A., Bezrobocie wśród niepełnosprawnych, UŚ, Katowice 2002

20. Pilch T., Metodologia pedagogicznych badań środowiskowych, Wrocław–Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971
21. Porzecka B., Kodeks Pracy. Komentarz, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2005
22. Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008, (red.) H. Dmochowska, ZWS, Warszawa 2008
23. Rysz-Kowalczyk B., (red.), Leksykon Polityki Społecznej. IPS UW, Warszawa, 2001
24. Socha M., Sztanderska U., Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce, PWN, Warszawa 2000
25. Szyłko-Skoczny M., Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej, Oficyna Wydawnicza ASPRA – JR, Warszawa 2004
26. Szumlicz T., System zabezpieczenia emerytalnego, w: Polityka społeczna, red. A. Kurzynowski, SGH Warszawa – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006
27. Szyłko-Skoczny M., Różne oblicze bezrobocia, IPS UW, Warszawa 1999
28. Wołk Z. (red), Instytucje pomocy w służbie ludziom, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2003
29. Żak-Rosiak E., Bezrobotni, Centrum Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 1996
30. Dokumenty prawne obowiązujące w Polsce
31. 1. Ustawa o zatrudnieniu z dnia 29 12 1989 r., Dziennik Ustaw Nr 75 poz. 446 z 1998 r.
32. Ustawa o zatrudnieniu i bezrobociu z dnia 16 10 1991 r., Dziennik Ustaw Nr 106 poz. 457 z 1991 r.
33. Ustawa o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z dnia 14 12 1994 r., Dziennik Ustaw Nr 1 poz.1 z 1995 r.
34. Ustawa o ułatwieniu zatrudnienia absolwentów szkół z 18 09 2001 r., Dziennik Ustaw Nr 122 poz. 1325 z 2001 r.
35. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych z 27 08 1997 r., Dziennik. Ustaw Nr 123 poz. 776 z 1997 r.
36. Ustawa o zatrudnieniu socjalnym z 13 06 2003r., Dziennik Ustaw Nr 122 poz. 1143 z 2003 r.,
37. Ustawa o organizacjach pożytku publicznego i wolontariacie z 24 04 2003 r., Dziennik Ustaw Nr 96 poz. 873 z 2003 r.
38. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 04 2004 r., Dziennik Ustaw Nr 99 poz. 1001 z 2004 r.
39. Ustawa o świadczeniach przedemerytalnych z 30 04 2004 r., Dziennik. Ustaw Nr 120 poz.1252 z 2004 r.
40. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 III 2004 r Dziennik Ustaw Nr 64 poz. 593 z 2004 r.
41. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 1 VI 2004 r., Dziennik Ustaw Nr 99 poz. 1001 z 2004 r.
42. Ustawa o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych z 27 08 2004 r , Dziennik Ustaw Nr 210 poz. 2135 z 2004 r.